

OSVRTI

SPOJIŠTE S REZOM

Morana Čale, *O duši i tijelu teksta: Polić Kamov, Krleža, Marinković*. Zagreb: Disput. 2016. 310 str.

Ovjenčana Nagradom “Višnja Machiedo” Hrvatskog P.E.N. centra za najbolje književno-esejističko djelo napisano na hrvatskom jeziku u 2016. godini, knjiga Morane Čale *O duši i tijelu teksta: Polić Kamov, Krleža, Marinković* nije samo vrhunac prošlogodišnje književnokritičke produkcije, nego rad koji svojom književnoanalitičkom procedurom te širinom književnoteorijskih, književnopolijesnih i komparatističkih uvida pripada vrhovima znanosti o književnosti.

Budući da se izravno nadovezuju na autoričine prethodne rasprave, posebice na one objavljene u knjigama *Volja za riječ. Eseji o djelu Ranka Marinkovića* (2001), *Sam svoj dvojniki: eseji o hrvatskoj književnoj modernizmu* (2004), *Oko Kiklopa* (2005) te *U kanonu. Studije o dvojništvu*, koju je napisala u suautorstvu s Ladom Čale Feldman (2008), kritičke studije okupljene u knjizi *O duši i tijelu teksta: Polić Kamov, Krleža, Marinković* mogu se sagledati kao dio autoričina komparatističkog kola u kojem se sve vrti oko aporije udvajanja Jednoga. Bilo da se iznova vraća opusu pojedinoga autora, pojedinom književnom djelu ili teorijskom problemu, studije Morane Čale pokazuju nam ne samo što znači da se književni tekst ne može iscrpiti nego zašto ga – da se poigramo Lacanovom formulacijom, *ne cesse pas de ne pas s'écrite* – ne prestajemo ne čitati, zašto se iz

čitanja u čitanje, u posve novom svjetlu i iz drugoga kuta, otkriva naše ustrajno nerazumijevanje.

U prvom dijelu knjige – koji nosi naslov *Čovjekolikost – nalazimo studiju “O duši i tijelu (teksta)”* koja, izdvojena na početak i podignuta u krovni naslov, prividno rastavlja knjigu na teoriju i njezinu praksu, na metodološka načela i njihovu kritičku provedbu. Imamo li međutim na umu da se čitava knjiga okuplja oko teme dodira Drugosti, da se autorica dosljedno opire svakoj predodžbi o prvenstvu u jeziku, pa tako i prednosti znanstvenog nad umjetničkim opisom, ne iznenađuje što se stroga razdioba pokazuje neodrživom. Kao što podcrtava fiktionalne protokole političkog, historiografskog, odnosno znanstvenog diskursa, autorica ne propušta ukazati na relevantne teorijske uvide koji potječu iz književnih djela, među kojima bih izdvojila poučak žandara Ilije iz Marinkovićeve *Zagrļjaja*: “Toliko laže da više i ne laže, nego govori istinu kad laže. A ti mu, jasno, ne vjeruješ, jer znaš da laže, pa se nasadiš. Zato uvijek mu dvaput okreni riječ, pa se nećeš prevariti, upamti” (Marinković, cit. prema Čale 2016: 252).

Budući da je usvojila lekciju fikcijskog teoretičara fikcije, autorica u svome radu poseže za analitičkim okvirom koji svoje spoznaje u prvom redu temelji na književnim izvorima. Kako napominje u svojoj ishodišnoj raspravi, kojom otvara diskusiju o problemu prvotnosti, psihoanalitička teorija nije samo u svojim osnovama duboko isprepletena s književnošću, nego neprekidno uključuje u svoj djelokrug imanentno književna pitanja. Upozorivši na zamke kritičkih pristupa koji odnos psihoanalize i književnosti ne mogu pojmiti mimo hijerarhijskog rasporeda te nastoje “‘primijeniti’ [psihoanalizu] na proučavanje književnosti” (*ibid.*: 27), kao i na brzopleto iznesene

sudove o književnoj psihoanalizi kao pogrešnom sklopu, autorica zagovara pristup u kojem se točka sjecišta psihoanalize i književnosti prepoznaje u rezu, u razlici ili u grešci.

Pošavši naime od pretpostavke da psihoanaliza "od svojih 'začetaka' postupa na prenesen, zaobilazan, 'zakrivljen' način svojstven književnosti" (*ibid.*: 15), odnosno da je "[k]njiževnosti i psihoanalizi zajednička parabolichnost" (*ibid.*), autorica je u Lacanovoj teoriji o zrcalnom stadiju pročitala parabolu o književnom tekstu kao subjektu. Pomno slijedeći Lacanovu argumentaciju o ulozi stadija zrcala u tvorbi ljudskog subjekta, Morana Čale u radu formulira tezu o istovrsnom procesu "subjektivacije i zatim socijalizacije" (*ibid.*: 55) književnog teksta. Autoričinim riječima, kao i ljudsko tijelo i "tekstualno tijelo, da bi postalo tekstom-subjektom, također se mora najprije naći pred zrcalom 'psihe' i podvrgnuti se procesu identifikacije – dakako nužno pogrešne identifikacije" (*ibid.*: 55–56).

Nakon opsežne teorijske diskusije u kojoj je autorica pokazala zašto ne možemo zaustaviti kotač pogrešnih prepoznavanja i krivih čitanja, pa stoga nanovo tražimo opet i iznova, u drugom dijelu knjige, naslovljenom *Gdje nam je dokaz da naše 'ja' traje: Arsen, Filip, Melkior* nalaze se tri komparativne studije u kojima se čin imenovanja otkriva središnjom ranom: uzrokom svekolikih psihičkih i fizičkih romanesknih boljki Filipa Latinovicza, Arsena Toplaka i Melkiora Tresića.

Slijedom psihoanalitičkih uvida iz kojih proizlazi da "simboličko čovjeka nagriža kao zloćudna bolest" (*ibid.*: 37), autorica pokazuje kako se razilazak tijela i riječi u djelima Dostojevskog i Janka Polića Kamova povezuje s nastankom organske bolesti kao bolesti organskog

jedinstva. Implicitno se nadovezujući na zaključke iz prethodne studije, autorica u bolesti "govor[a] o sebi" (65) razabire fikcionalno uprizorenje zrcalne drame. Upozorivši da se Polićev junak zarazio bolešću pripovjedača *Zapisa iz podzemlja*, ona "opsesivn[e] istraživač[e] svojega ja" (*ibid.*: 64) promatra u zrcalu bezdanih pripovijesti o samima sebi. Budući da "'ja' subjekt prepoznavanja i 'ja' objekt prepoznavanja nisu identični" (*ibid.*: 97), autorica se pita nisu li naša čitateljska prepoznavanja unaprijed osuđena na pogrešku?

Kao što se za Lacana zrcalni stadij ne može ograničiti i ograditi crtama jedne kronološke faze koju dijete treba prevladati i prerasti, već se zrcalna drama "vraća i ponavlja tijekom cijeloga subjektova života" (*ibid.*: 52), u studiji posvećenoj Filipu Latinoviczu autorica ispituje stadij klupka kao metaforu ljudsko-tekstualnog stanja. Povezujući Krležin roman s Joyceovim *Portretom umjetnika u mladosti* i *Uliksom* na temelju zajedničke "sumnj[e] u vlastitost imena, u vlast nad imenom, ali i volj[e] likova da varljivu nepostojanost imena kratilovski iskoriste kako bi se samooblikovali" (*ibid.*: 115), autorica analizira kako imena ne pripadaju tijelima, odnosno kako su sama tijela unaprijed osuđena na tuđe udove. Naslutivši da je potraga za imenom manifestacija potrage za početkom kao "podlogom", oslanja se na psihoanalitičku pozadinu – od Freudova pojma "pupka" iz *Tumačenja snova* do Lacanova "boromejskog čvora" te čitanja psihoanalitičkih metafora iz pera Maud Ellmann – kako bi pokazala da se dodir sa samim sobom ne može poimati osim kao raskid, kao "spon[a] s nepoznatim" (*ibid.*: 150), kao "spojište s rezom" (*ibid.*: 145).

U posljednjoj studiji drugog dijela, *Još o jednookome ljudožderu: Kiklop i Uliks* autorica analizira na koje sve načine u

Marinkovićevu romanu kategorija čovjeka – koja se, čuli smo, može izjednačiti s kategorijom teksta – ne samo da uporno uspijeva izigrati svako pozitivno određenje, koju god osobinu ili svojstvo, nego ljudskost i ne može drukčije ustanoviti svoj bitak osim u zrcalu neljudskog – negativnim prepoznavanjem i sigurnošću spoznaje da zrcalo iskrivljuje. Budući da se ne može drukčije prepoznati nego u onome što nije, u Marinkovićevu romanu čovjek sebe shvaća kroz grešku, "shvaća [se] pogrešno" ili pak "nije shvaćen" (*ibid.*: 173). Istražujući kako u Marinkovićevu romanu odjekuje pitanje "kad čovjek nije čovjek?", koje se u romanu *Finnegans Wake* krsti kao inačica "prve zagonetke na svijetu" (Joyce, cit. prema Čale 2016: 172) te koje se u različitim verzijama postavlja i u *Uliksu*, Morana Čale rabi pojam metempsihoze kako bi obuhvatila rasjedišteno tijelo teksta kao unutrašnju drugost ljudsko-tekstualnog srca.

Posljednji dio knjige, koji nosi naslov *Volja za obrat* sastoji se od triju studija koje su posvećene Krležinoj *Legendi* te dvama Marinkovićevim djelima: novelama *Glorija* i *Benito Floda fon Reltib*. Smjestivši Krležinu *Novozavjetnu fantaziju u 3 slike* naslovljenu *Legenda* u kontekst dvaju oprečnih pristupa pisanju o Isusovu životu – a koji se ogledaju u razlici između Ernesta Renana i Friedricha Nietzschea – Morana Čale pomno obrazlaže Nietzscheovu kritiku Renanovih tumačiteljskih pretpostavki te razotkriva na koji se način Krleža priključuje autorima koji preispisuju novozavjetnu pripovijest. Tvrdeći kako se Nietzscheov *Antikrist* može sagledati kao odgovor na Renanovu predodžbu Isusa Krista u kojoj Krist postaje "romantičnim 'junakom' i samoniklim 'genijem'" (*ibid.*: 213), autorica je prepoznala da se Nietzscheova i Krležina verzija podudaraju utoliko što na vidjelo iznose problem neuhvatljivosti

jeke i sjene Kristova lika. Kao što autorica ističe, zamišljaj Isusa Krista kakav nalazimo u Nietzscheovu djelu "i sam [je] fikcija, ali fikcija koja se predstavlja kao fikcija; fikcija koja ideologiziranim nanknadnim upisima suprotstavlja svoj upis da bi i sebe i prethodne upise razotkrila kao upise" (*ibid.*: 214). Upozorivši na Nietzscheovu tezu da se riječ "antikrist" može primijeniti na filologa i liječnika – dok jedan gleda "iza 'svetih knjiga'", drugi promatra "fiziološko propadanje tipičnoga kršćanina" (Nietzsche, cit. prema Čale 2016: 215) – autorica dokazuje kako figura Sjene u Krležinoj *Legendi* odgovara funkciji "antikrista", kao što joj, uostalom, odgovara i figura žene kojoj posvećuje sljedeću studiju.

Polazeći naime od kopče ženskosti, maskerade i metaforičnosti, kopče koja ujedno spaja Nietzschea i Lacana, autorica se još jednom vraća Marinkovićevu "miraklu" kako bi ocrtala prostorni paradoks tekstualnog "dvojnog sklopa" (*ibid.*: 234) – problema dvaju svjetova kao dviju Glorijinih halja. Nasuprot dualističkoj suprotstavljenosti Crkve i cirkusa, autoričino tumačenje prati prostorni upis logike utjelovljenja. Utoliko što Crkva napučuje nutrinu cirkusa, a cirkus unutrašnjost Crkve, autorica zaključuje da se "dva antitetička poretka oskvrnjuju, zbacuju s prijestolja i ruše ne samo jedan drugi nego i sami sebe kao obratne slike drugoga, odajući da sastojci protivničkoga svijeta, što ih oba prokazuju kao sebi strane i u raskoraku s pretpostavljenom biti vlastitoga svijeta, stoluju u samoj srži svakoga od njih" (*ibid.*: 235). Topologija maske kojom autorica opisuje kontinuirano presvlačenje redovničkog kostima u cirkuski habit i obrnuto u posljednjoj se studiji strukturno preslikava u neprekinutim obrtajima jedne te iste površine: fiktionalne ovostranosti i fantastične onostranosti.

Odredivši Marinkovićevu novelu menipejom – žanrom koji se slijedom Bahtinova shvaćanja “može smatrati i prethodnikom hibridizacije žanrova” (*ibid.*: 254) – Morana Čale istražuje do-dirna mjesta Marinkovićeve distopijske novele i dviju fantastičnih pripovijetki F. M. Dostojevskog, *Bobok* i *San smiješnog čovjeka*. Osim što nailazi na istovjetna pripovjedna propadanja fikcionalnih razina u kojima se dokumentarnost urušava sama u sebe pa počinje nalikovati na fikciju, autorica se zadržava na opsesiji ponavljanjem riječi, odnosno brojeva koju dijele pripovjedač novele *Benito Floda fon Reltib* i Ivan Ivanovič iz *Boboka*. Iako se njihov opsesivno-kompulzivni poremećaj može smatrati znakom ludosti, autoričino tumačenje ide prema zaključku da je čovjek neubrojiv kad su u pitanju slova, odnosno da se književna (d)jela i sama hrane ljudskom nerazudnom, nerazboritom i neuračunljivom

prirodom. Ili, riječima Marinkovićeva pripovjedača:

“Uostalom, neka i drugi malo pripaze kad neprestano ponavljaju riječi ‘onda’, ‘znate’, ‘je li’. Ne bi li i njih upitao liječnik zašto to govore? Konačno i on sam neprestano govori ‘ja’, ‘ja’, kao da i nema nikoga drugoga na svijetu osim njega” (Marinković, cit. prema Čale: 261).

Vraćajući nas na kraju na početak svojih čitanja – do čete “podzemljara” čiji ritam odzvanja čitavom studijom *O duši i tijelu teksta* – autorica u konačnici daje naslutiti kako ono što prividno ostaje u simboličkom podzemlju, nedostupno i izvanjsko poretku označitelja, nije drugo do igra tekstualne površine koja zaigranim tumačima omogućuje – da se poslužimo Krležinim riječima koje autorica navodi – da na ovozemaljskom svijetu plešu, poskakuju i smiju se (*usp. ibid.*: 215).

Ana Tomljenović

140

POVIJESNA POETIKA DOKUMENTARIZMA

Milka Car, *Uvod u dokumentarnu književnost*. Zagreb: Leykam International. 2016. 388 str.

Ljudski mozak i duša ne reaguju jednako na priče koje recipiramo kao ‘stvarne’ i na one koje recipiramo kao ‘izmišljene’. O tome svjedoče nejednaki neurokognitivni efekti povezani s distribucijom

pažnje, autobiografskim pamćenjem, razinom empatije i modulacijom socijalnih vještina (*usp. Ulrike Altmann i dr.: “Fact vs fiction – how paratextual information shapes our reading processes”, Social Cognitive and Affective Neuroscience 9/1, 2014, str. 22–29*). Binarna tipologija ne znači da se tekstualna stvarnost može uredno smjestiti u dvije ladice: faktično ili fikcionalno. Jedan od aspekata literarnosti upravo je mogućnost slobodna modeliranja u modusu alternacije ili ambivalencije, uz produktivnu iritaciju čitateljskih očekivanja. Pritom su i zbilja, i fikcija, i njihovo razgraničenje podložni